

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

ISSN: 2146-9806 | e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 26, Sayı/Issue: 49, Yıl/Year: 2024 (Haziran/June)

Dil Felsefesi Açısından “Allah”ı Adlandırmak

Naming “Allah” from the Perspective of the Philosophy of Language

Sümeýra Hatice Sandıkçı

Arş. Gör., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam
Felsefesi Ana Bilim Dalı – Res. Asst., İstanbul Medeniyet University Faculty
of Islamic Sciences, Department of Islamic Philosophy

hatice.sandikci@medeniyet.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-5972-149X>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 14/02/2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 26/05/2024

Yayın Tarihi/Date Published: 15/06/2024

Atıf/Citation: Sandıkçı, Sümeýra Hatice. “Dil Felsefesi Açısından “Allah”ı Adlandırmak”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/49 (2024), 161-182. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.1436806>.

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Öz

Kant'ın teorik akla getirdiği sınırlamayla metafiziği bilginin konusu olmaktan çıkarma iddiası modern dönemde gerçekleştirilen fikri faaliyetleri derinden etkilemiştir. Kant düşüncesinin daha ileri boyutlara taşınması mantıklı pozitivism gibi ekollerde metafiziğe dair önermelerin ve bu önermelerin temel kavramı olan "tanrı" teriminin anlamsız kabul edilmesi sonucunu doğurmuştur. Mantıkçı pozitivistlerin bu iddialarına karşın din felsefesi alanında "tanrı" teriminin gönderimi bir problem olarak tartışılmakta ve modern gönderim kuramlarıyla tanrıya gönderimde bulunabilmenin yani onu adlandırabilmenin imkânı soruşturulmaktadır. Bu makalenin amacı, tanrıya gönderim meselesinin tartışıldığı çalışmalardaki iki temel eksikliği gidermektir. Konuyla ilgili çalışmalarda, ya tümel bir kavram olan tanrı kavramı veya Hristiyanlığın ve Yahudiliğin tanrısına gönderim imkânı soruşturulmuştur. Ancak özel bir ad olan "Allah" lafzı inceleme kapsamına dahil edilmemiş ve İslam düşüncesinin konuya yaklaşımı göz ardı edilmiştir. Bu makalede, zikredilen eksikliği giderme amacıyla Fahreddin er-Râzî ve Nâsirüddin el-Beyzâvî'nin "Allah" adına dair açıklamaları ele alınacaktır. Tanrıya gönderim/tanrıyı adlandırma tartışmalarında karşımıza çıkan ikinci eksiklik ise modern gönderim kuramlarının metafiziksel arka planlarının dikkate alınmıyor olmasıdır. Çalışmamızda tanrıyı adlandırma noktasında imkân olarak görülen betimsel gönderim kuramı ve nedensel gönderim kuramının Kant düşüncesi ile irtibatına dikkat çekilecek ve onların klasik dealetiyle Allah'ı adlandırmada yeterli olamayacağı iddia edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Dil Felsefesi, Adlandırma, Özel ad, Gönderim, Allah, Kripke.

Abstract

The relationship between language and being is one of the most intricate issues in the history of thought. Naming places at the center of this relationship. Human beings can only know existence and do science by naming it. Since knowing begins with naming, discussions on naming have been carried out in connection with epistemology, ontology, and metaphysics throughout the history of thought, transcending the limits of the linguistic plane. The fact that changes in the understanding of being also shape the understanding of language has led to changes in the theories of naming. In particular, Kant's criticisms of metaphysics deeply affected the naming theories in the modern period. Kant rejected the concept of substance existing independently, which had been accepted since antiquity, and introduced an understanding of an object constructed by the subject's judgment. This elimination also changed the position of proper names. Understanding proper names based on substance metaphysics became difficult to defend with the "linguistic turn." While this difficulty is in question for any name, when it comes to naming God, the issue gains a theological dimension and becomes even more intricate.

The main question that this study seeks to answer is whether the modern theories of naming developed after Kant enable us to determine the referent of the proper name "Allah." Several studies have been written to investigate the possibility of referring to God with modern linguistic theories. In these studies, either the concept of "God", which is a universal concept (i.e., under which different individuals can be included), has been analyzed, or the possibility of referring to the "God" of Christianity and Judaism with the existing theories of reference has been investigated. However, there has not been an examination of how to refer to "Allah" as a proper name, considering the views of Islamic thinkers on the subject. Our study aims to fill this gap by including the statements of famous Islamic scholars on the subject with attention to metaphysical backgrounds.

To investigate the possibility of naming "Allah" in the modern philosophy of language, it is necessary to reveal how the signification of the name "Allah" was determined in the classical period. There are two main approaches in Islamic thought on how the word "Allah" is a name. While one states that the word has become a name through descriptions, the other view defends the directness of this naming without the mediation of descriptions. While explaining these views defended by different names, we will mainly include the views of Fakhr al-Din al-Razi and al-Baydâwî. We will also draw attention to the metaphysical ground on which the explanations are based for their comparison with the modern period.

This study does not purport to encompass all modern theories of reference developed after Kant. Considering their founding positions in the modern philosophy of language, we will first analyze Frege and Russell's descriptivist theory of reference and discuss whether it offers the

possibility of reference to "Allah". The descriptivist theory presents an understanding in which proper names are reduced to descriptions. This understanding has been criticized for some of its limitations. The most famous of these criticisms is that of the logician Saul Kripke. Thanks to his proofs in modal logic, Kripke could talk about the "accessibility relation" and claim that proper names are strict determiners in all accessible worlds. Based on this idea, the causal theory of reference argues that proper names can name their objects without needing to mediate descriptions. In our study, we will analyze Kripke's views for two purposes. Firstly, we will reveal the limitations of the descriptivist theory through Kripke's criticisms. Our second but more primary aim is to investigate whether Kripke and his followers' theory of direct reference provides the possibility of reference to the word "Allah". At this point, we will use the works of philosophers of religion, such as W. Alston and J. Gellman, who have worked on the subject of a reference to God. Some philosophers of religion, such as Miller, Alston, and Gellman, believe that the causal theory of reference is the most appropriate ground to explain the reference to God. In this study, we will examine their arguments in the context of Islamic thought.

The study concluded that modern naming theories would be insufficient to name the word "Allah" with its classical meaning. The limitations of the theories in referring to any proper name are also valid for the word "Allah". However, our main claim at this point is that the main reason for the inadequacy is the changing understanding of existence between classical and modern theories. The lack of the idea of "thing in itself" independent of the subject in both the descriptive reference theory and the direct reference theory prevents the word "Allah" from referring to essence. Although our research is limited to the two theories mentioned above, it is assumed that all modern philosophies of language have the color of his thought since they were developed after Kant. However, the study does not claim that reference to God is impossible in the modern period. We propose constructing a new theory that can successfully explain that Lafzatullah (the Word of Allah) refers to "Allah"

Keywords: Philosophy of Language, Naming, Proper Name, Reference, Allah, Kripke.

Giriş***

"اعلم أن العقلاء كما
تأهوا في ذات الله وصفاته
لاحتجاجها بأنوار العظمة
وأستار الجبروت كذلك
تخبروا في لفظ الله، كأنه
انعكس إليه من مسماه
أشعة من تلك الأنوار
قهرت أعين المستبصرين
عن إدراكه."

* Bu makale, "ruhumuzun ruhu" Gazzeli çocuklara ithaf edilmiştir.

** Makalemin birinci bölümü 2021 yılında İstanbul 29 Mayıs Üniversitesinde hazırladığım "İsmâil el-Konevî'nin Beyzâvî Hâşiyesi ve Hâşiy'e'nin Özgünlük Değeri: Lafzatullah Tefsiri Örneğinde Bir İnceleme" başlıklı tez çalışmasına dayanmaktadır.

1 "Bil ki, celâlinin perdeleri ve azametinin nurlarıyla örtülmesinden dolayı Allah'ın zâtı ve sıfatları hakkında şaşırmiş olan akıl sahibi kimseler "Allah" lafzı hususunda da şaşkındırlar. Sanki müsemâsının nurlarından bu lafza yansıyan ışıklar bakanların gözlerini onu idrakten alıkoymuştur." Seyyid Şerîf Cürçânî, *Hâşiy'e 'ale'l-Keşşâf* (b.y.: Dâru'l-fıkr, 1977), 1/36.

Ad ve adın adlandırdığı şey², yani dil ve varlık ilişkisi Parmenides'ten Kripke'ye kadar felsefenin aslî meselelerinden biri olmuştur. Adın neyi adlandırdığı sorusuna verilen cevap adlandırmanın hangi zeminde gerçekleştirildiğiyle doğrudan ilgilidir. Yani adlandırmanın esasında, her zaman "hakikat"e yönelik bir kavrayış yer almaktadır. *Kratylos* diyalogunda geçen "Adları bilen şeyleri de bilir."³ sözü, adlarla ilgili incelemenin dilsel düzlemle sınırlı olmayıp epistemolojik ve ontolojik boyutları da olan çok katmanlı bir yapı arz ettiğini ifade etme noktasında önemlidir.

Adlandırmanın bu çok katmanlı yapısı herhangi bir ad için söz konusuyken tanrının adlandırılması noktasında mesele teolojik bir boyut da kazanıp daha da girift bir hal almaktadır. Tanrı kavramının gönderiminin belirlenmesi, kutsal kabul edilen metinlerin sahih bir şekilde anlaşılması noktasında kritik olduğu kadar inanan kimselerin ibadeti noktasında da önemlidir. Nitekim ibadet, tanrıya atıfta bulunabilmeyi, birden fazla bireyin ona gönderimde bulunabilmesini ve bu tür atıfların birden fazla durumda mümkün olmasını gerektirir.⁴ Mantıkçı pozitivism gibi 20. yüzyılın etkili felsefe ekolleri metafizik ifadeleri ve metafiziğin temelinde yer alan "tanrı" kavramını doğrulamadığı gerekçesiyle anlamsız kabul etseler⁵ de tanrıya gönderim konusu din felsefesi içinde mesele edilerek tartışma konusu yapılmıştır. Çalışmamızda görüşlerine detaylı bir şekilde yer vereceğimiz Richard Miller, William Alston ve Jerome Gellman gibi din felsefecilerinin de aralarında bulunduğu çok sayıda isim, modern adlandırma kuramlarıyla tanrıya gönderimde bulunma imkanının soruşturulduğu farklı çalışmalar kaleme almıştır.⁶ Dil ve din felsefesi alanlarının kesişim kümesinde cereyan eden bu tartışmaya dair yapılan

2 Vaz' meselelerinin ele alındığı usul kaynaklarında adlandırılanın yani mevzu lehine zihindeki suretler mi yoksa dış dünyadaki varlıklar mı olduğu meselesi tartışılmıştır. bk. Fahreddin er-Râzî, *el-Maḥşûl fî 'ilmi'l-usûl*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999), 1/ 51.

3 Platon, *Kratylos*, çev. Furkan Akderin (İstanbul: Say Yayınları, 2015), 99.

4 Paul Helm, *Eternal God: A Study of God without Time* (Oxford: Oxford University Press, 2003), 195.

5 Mantıkçı pozitivistlerin doğrulama ilkeleri ve metafizik ifadelerle ilgili görüşleri için bk. Alfred Jules Ayer, *Dil, Doğruluk ve Mantık*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu (İstanbul: Metis Yayınları, 1984), 11-17. Carnap'ın "tanrı" kavramının anlamsızlığına yönelik açıklamaları için bk. Rudolf Carnap, "The Elimination of Metaphysics Through Logical Analysis of Language", *Logical Positivism*, ed. Alfred Jules Ayer (New York: The Free Press, 1959), 66.

6 Önemli bazı çalışmalar için bk. Richard Miller, "The Reference of God", *Faith and Philosophy* 3/1 (1986), 3-15; Jerome I. Gellman "Naming, and Naming God", *Religious Studies* 29/2 (1992), 193-216; William P. Alston, "Referring to God", *International Journal for Philosophy of Religion* 24/3 (1988), 113-128; Hugh Burling, "The Reference of 'God' Revisited", *Faith and Philosophy: Journal of the Society of Christian Philosophers* 36/3 (2019), 343-371; James F. Harris, "The Casual Theory of Reference and Religious Language", *International Journal for Philosophy of Religion* 29 (1991), 75-86; M. Sait Reçber, "Tanrı' Teriminin Anlam ve Referansı", *Felsefe Dünyası* 32/2 (2000), 49-66; Michael T. Miller, *The Name of God in Jewish Thought: A Philosophical Analysis of*

tüm çalışmaları detaylı bir şekilde incelemek makalemizin sınırlarını aşacaktır. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla bu çalışmalar, konunun geniş bir perspektifte ve derinlikli olarak ele alınmasını engelleyen iki temel eksiklikle maluldür. İlk olarak, bu çalışmalarda ya tümel bir kavram olan (yani altına farklı fertlerin girme imkânı bulunan) tanrı terimi inceleme konusu yapılmış ya da Hristiyanlık ve Yahudiliğin tanrısına gönderim teorileriyle gönderimin imkânı soruşturulmuştur. Ancak bu gönderim kuramlarının Allah’ı adlandırma noktasında elverişli olup olmadığı sorulmamış ve İslam düşünürlerinin konuyla ilgili görüşleri dikkate alınmamıştır.⁷ Makalemizde, esas olarak, eksik bırakılan bu sorunun cevabı aranacaktır. Bu soruya cevap verebilmek hem “Allah” lafzının nasıl bir ad olduğunu hem de modern gönderim kuramlarını bilmeyi gerektirir. Bu sebeple, modern semantik kuramlarından, Frege ve Russell’in betimsel gönderim kuramı ve onun eleştirisi olarak Kripke’nin doğrudan gönderim kuramı araştırmamızda ele alınacaktır.⁸ Modern adlandırma kuramları içerisinde köşe taşları olmaları ve İslam düşüncesinde “Allah” lafzına yönelik yaklaşımlarla mukayeseye imkân sağlamaları sebebiyle bu isimler tercih edilmiştir.

Mystical Traditions from Apocalyptic to Kabbalah (New York: Routledge, 2016), 83-101; Paul Helm (ed.), *Referring to God Jewish and Christian Philosophical and Theological Perspectives* (New York: Routledge, 2000), 41-63; Paul Helm, *Eternal God: A Study of God without Time*, 195-217; Michael Durrant, “The Meaning of ‘God’-I”, *Royal Institute of Philosophy Supplement* 31 (1992), 71-84; Michael Durrant, *The Logical Status of ‘God’ and The Function of Theological Sentences* (Edinburgh: Great Britain, 1973).

- 7 2017 yılında Uludağ Üniversitesi bünyesinde Merve Yavuz tarafından hazırlanan *Özel Adlar Teorileri Işığında Allah Adına Dair Bir İnceleme* başlıklı yüksek lisans tezinin bundan istisna edileceği ilk etapta düşünülebilir. Yavuz, bahsedilen çalışmasında ve 2022 yılında Amasya İlahiyat Dergisi’nde “Din Dilinde Gönderim Problemi” başlığıyla yayımlanan makalesinde, modern adlandırma kuramlarını ve nedensel gönderim kuramının din diline uygulayıcılarının görüşlerini başarılı bir şekilde ele almıştır. Bu anlamda, Yavuz’un çalışmalarının alanın ilgililerine yol gösterici olması beklenebilir. Bununla birlikte tezin başlığının okuyucuya vadedtiği özel adlar teorileri ışığında “Allah” adında dair incelemeyi Yavuz’un çalışmasında bulamayız. Tezde “Allah” adına dair yapılan incelemeler “Allah” lafzı ve onun kökeni olarak gösterilen “ilah” kavramının kısa etimolojik tahlillerinin aktarılması ve bu lafızların geçtiği ayetlerin zikredilmesinden ibarettir. Bu açıklamaların ilk bölümde detaylı bir şekilde ele alınan gönderim kuramlarıyla irtibatı ise kurulmamıştır. Dolayısıyla özel adlar teorileri ışığında “Allah” adına dair bir inceleme yapılmamıştır. Bu şekilde bir incelemeyi yazarın makalesinde de bulamayız. Bizim makalemizde ise, İslam düşüncesinden temsil gücü yüksek iki ismin “Allah” lafzının nasıl adlandırıldığına dair görüşleri modern kuramlarla farklılıklarına dikkat çekilerek ele alınarak analiz edilecek ve bu şekilde modern teorilerin “Allah” a gönderim imkânı soruşturulacaktır. Tezi incelemek için bk. Merve Yavuz, *Özel Adlar Teorileri Işığında Allah Adına Dair Bir İnceleme* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017). Makale için bk. Merve Yavuz, “Din Dilinde Gönderim Problemi”, *Amasya İlahiyat Dergisi* 19 (Aralık 2022), 119-149.

- 8 Makalenin kapsamı dışında kalan J.S. Mill, Strawson ve Searle gibi isimlerin konuyla ilgili görüşleri için bk. Claudio Ferreira-Costa, *How Do Proper Names Really Work?: A Metadescriptive Version of the Cluster Theory* (Boston: De Gruyter, 2023).

İslam düşüncesinde “Allah”ı adlandırmanın yolu olarak temelde iki farklı yaklaşım öne çıkmıştır: “Allah” adının betimlemeler vasıtasıyla oluştuğu görüşü ve lafzın betimlemeler olmaksızın doğrudan Allah’a gönderimde bulunduğu görüşü. Farklı isimlerce savunulan bu görüşleri izah ederken çalışmada Fahreddin er-Râzî ve Nâsırüddîn el-Beyzâvî’nin görüşlerine yer verilecektir. İslam düşüncesindeki kritik konumları sebebiyle bu isimler tercih edilmiş olmakla birlikte farklı isimlerin açıklamalarından da faydalanılacaktır.

İlgili çalışmalarda bahsedilen ikinci temel eksiklik ise modern kuramların tanrıya gönderim imkanını soruştururken bu kuramların metafiziksel arka planını göz ardı ederek sadece dilsel düzlemin sınırlarında meseleye yaklaşımlarıdır. Oysa, metafizik anlayışındaki değişimlerin özel ada olan yaklaşımlara etkileri dikkate alınmadan meselenin derinlikli bir şekilde izahı mümkün değildir. Modern adlandırma kuramlarındaki Kantçı ruhun belirgin kılınması bu eksikliğin giderilmesine katkı sağlayacaktır. Makalemizde, modern gönderim kuramları, özellikle Kant düşüncesinin getirdiği, cevher anlayışının elenmesi bağlamında değerlendirilecektir.

Klasik metafiziğin, “şeyi kendisi kılan ve bir arada tutan her ne ise o” şeklinde bir ilke olarak vazettiği cevher⁹ anlayışı modern dönemde Kant ile büyük bir darbe almıştır. Kendi başına var olan bireysel cevher anlayışına mukabil Kant, öznenin yargı yetisi ile inşa edilen bir nesne anlayışı ortaya koymuştur.¹⁰ Onun, nesnenin inşasında¹¹ aklî görüşü elimine edip saf görüşü ikame etme hamlesi, matematik ve geometrideki gelişmelerle daha da keskin hale getirilerek Frege ve Russell ile dil içinde kurulan, bağıntısal bir varlığa sahip olan nesne ve gerçeklik anlayışına evrilmiştir. Varlık anlayışındaki bu dönüşüm özel adların konumunu da değiştirmiştir. Klasik düşüncede, kendi başına var olan cevheri adlandıran özel ad, daima bir yüklem konusu olup kendisi yüklem olmaması bakımından dilde ayrıcalıklı bir konumdaydı.¹² Frege ve Russell’a gelindiğindeyse özel ad, belirli betimlemelere indirgenmiştir. Özel adın, doğrudan gönderimde bulunamayıp ancak betimler kanalıyla gönderimde bulunabildiği görüşü ise Kripke tarafından eleştirilmiştir. Modal mantıktaki ispatları sayesinde Kripke, “erişilebilirlik bağıntısı”ndan bahsedip özel adların erişilebilen tüm dünyalarda katı belirleyiciler (İng. *rigid designa-*

9 Klasik dönemdeki cevher anlayışı ve anlayışın geçirdiği dönüşümler için bk. İlhan Kutluer, “Cevher”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları,1993), 7/450.

10 Gottlob Frege, *Aritmetiğin Temelleri: Sayı Kavramı Üzerine Mantıksal-Matematiksel Bir İnceleme*, çev. Bülent H. Gözkân, (İstanbul: YKY, 2012), 27-29, (Frege ve Aritmetiğin Temelleri).

11 Kant düşüncesinde nesne, hariçte kendi başına bulunmaz. Zihin ve onun yetileri tarafından inşa edilir. Birinci kritiğin temel gündemini oluşturan bu iddiaya dair açıklayıcı bir anlatım için bk. Ahmet Ayhan Çitil, *Kant Okumaları Birinci Kritik* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021), 13-28.

12 Eugene E. Ryan, “Aristotle on Proper Names”, *Apeiron* 15/1 (1981), 42.

tor) olduğunu iddia edebilmiştir. Bu düşünceden hareketle geliştirilen doğrudan gönderim kuramıya özel adların, betimlemelerin dolayımına ihtiyaç duymadan nesnelere adlandırabileceklerini savunmaktadır.

Kant sonrası felsefi düşüncede “linguistic turn” olarak isimlendirilen kısaca özetlediğimiz bu süreçte adlandırma bir problem olarak felsefenin temel gündemlerinden biri haline gelmiştir. İlk bakışta semantiğin sınırları içerisinde kalması gerektiği düşünülen özel adların gönderimi meselesinin, ilgili görüşlerin tahlil edilmesiyle epistemolojik ve ontolojik kavrayışlarla ilişkisi de ortaya çıkmaktadır. Makalemizde “Allah” adına gönderimin klasik ve modern perspektiflerden karşılaştırmalı bir şekilde incelenmesi tartışmanın ontolojik boyutunu da belirgin kılacaktır.

I. Klasik İslam Düşüncesinde Allah’ı Adlandırmak

İslam düşüncesinde adlandırma meselesi vaz’ kavramı çerçevesinde dil, mantık, fıkıh usulü, kelim ve tefsir gibi farklı ilim dallarına ait literatürde tartışılmıştır. Bahsi geçen literatürde ortaya konan kuramlar ve yapılan tartışmalar klasik dil anlayışı ekseninde yapılmıştır. Bu durumda, öne sürülen görüşlerin özne tarafından inşa edilen nesne anlayışının değil kendi başına var olan cevher anlayışının şekillendirdiği bir zeminde yapıldığına dikkat etmek gerekir. “Allah” adına dair yapılan açıklamaların zemininde de O’nun başka bir şeye dayanmayan kendinde varlığının ikrarı vardır. Bu ortak zeminde yapılan temel tartışma ise lafzın hangi yolla adlaştırıldığıdır.

Çağdaş adlandırma kuramları arasındaki tartışmaya benzer şekilde, Allah lafzının özel ad olmasında da ihtilafın temel noktası bu adlandırmanın betimlemeler aracılığıyla mı yoksa doğrudan mı olduğudur. Adlandırmanın betimlemeler aracılığıyla olduğunu düşünen Beyzâvî, “Allah” lafzının “müştak”¹³ olduğunu söylerken, zâta doğrudan gönderimde bulunduğu kâni olan Râzî, lafzın “mürtecel alem”¹⁴ olduğunu ifade etmektedir.¹⁵

13 “Müştâk” iştikak eden demektir. İştikâk ise terim olarak “aralarında mana ve terkiib ilişkisi bulunan farklı kiplerdeki iki kelimedenden birinin diğerinden alınması ve türetilmesi” demektir. Detaylı bilgi için bk. Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali Seyyid Şerîf Hanefî el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî (Kahire: Dâru'l-Fazîle, ts.), 26.

14 Mürtecel alem, ilk vaz’ edildiği andan itibaren alem (özel ad) olarak vaz’ edilen, alemlikten önce başka bir şey için kullanılmayandır. Lafzullahın müştak olduğuna mukabil zikredilen lafzın alem olmasından kasıt onun mürtecel alem olması, herhangi bir betimle ilgili olmamasıdır. Mürtecel hakkında detaylı bilgi için bk. Muhammed b. A'la b. Ali el-Farukî el-Hanefî et-Tehânevi, *Keşşâfu ıstilahâti'l-fünûn*, thk. Refik el-Acem (Lübnan: Mektebetü Lübnan, 1996), 1/1217.

15 Bu isimler ekollerin temsilcileri olarak alınmıştır. Aynı görüşleri savunan farklı isimler de vardır. Detaylar için bk. Sümeýra Hatice Sandıkçı, *İsmâil el-Konevî'nin Beyzâvî Hâşiyesi ve Hâşiyeye'nin Özgünlük Değeri: Lafzâtullah Tefsiri Örneğinde Bir İnceleme* (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 131.

“Allah” lafzının aslının sıfattan türemiş bir kelime olduğunu savunan Beyzâvî’ye göre adlandırmanın bu şekilde betimler kanalıyla yapılmış olması zaruridir. Çünkü insanın idrak ve adlandırma kabiliyeti sınırlıdır. Betimlemelerden tecrit edilmiş zât ve onun özü insan tarafından tasavvur edilemez. Bu durumda zâtın doğrudan adlandırılması da mümkün değildir.¹⁶ Buradan hareketle Beyzâvî, “Allah” lafzının “ilâh” kelimesinin bir takım yapısal dönüşümlerden geçirilmesi sonucunda ortaya çıktığını düşünmektedir. “İlâh” lafzının kökeninde ise “kulluk etmek, sığınmak, hayrete düşmek, çok düşkün olmak, sükûn bulmak, aklını kaybetmek, ihtiyaç duymak, gizlenmek, yükselmek ve yüce olmak” gibi anlamlar olduğunu ifade ederek bahsi geçen kök anlamların zâtın sıfatları olması dolayısıyla O’nun bu şekilde adlandırıldığını iddia etmektedir. Söz gelimi, kalpler Allah’ı anmakla sükûn bulduğu için “Allah” lafzının aslı olarak gösterilen “ilâh” kelimesinin sükûn bulmak manasında “e-li-he” kökünden türediği ya da kulları zor durumlarda O’na sığındığı için sığınmak manasındaki “e-li-he” fiilinden türediğini düşünmektedir. (e-li-he ⇔ ilâh ⇔ Allah). Beyzâvî’nin “Allah” lafzının sıfatlar dolayısıyla adlaştığına dair iddiası ad-adlandırılan arasında anlamsal bir zorunluluk varsayıyor gibidir. Allah adının “kulluk edilen” manasındaki ilâh kökeninden türediğini söylemek bunu ima etmektedir. Bu imânın, sadece Allah adı üzerinde yapılan dilsel bir analizin zât hakkında bilgi verebileceği iddiasını zımında taşıdığına dikkat edilmelidir. Bu şekilde semantik boyuttan epistemolojik boyuta bir sıçrama yapılmıştır diyebiliriz.

Beyzâvî’nin Allah lafzının sıfattan türemiş bir ad olması iddiasının zemininde insanın zâtın özünü idrak edememesi olduğunu ifade etmiştik. Beyzâvî şarihlerinden Konevî, Beyzâvî’nin bu delilinin geçerli olmadığını düşünmektedir. Konevî’ye göre şeylerin doğrudan adlandırılması için özlerinin/hakikatlerinin bilinmesine gerek yoktur. Bu şart olmaksızın adlandırma faaliyeti başarılı bir şekilde yürütülmektedir. Ayrıca adlandırma için şeylerin özlerinin bilinmesi şart olsaydı -şeylerin özleri insanlar tarafından bilinemediğinden- Allah’tan başkası herhangi bir şekilde adlandırma yapamazdı. Oysa bu da doğru değildir. Konevî, Beyzâvî’nin delilinin sağlam olmadığını düşünse de adlandırma noktasında Beyzâvî ile hemfikirdir. Ona göre zihnin, nesneyi bir yönüyle yakalayıp onun üzerinden adlandırabilmesi mümkündür.¹⁷ Buradan hareketle Allah’ı adlandırmak söz konusu olduğunda, O’nun sıfatları kanalıyla bilinip zâtının adlandırıldığı söylenebilir. Yani zât sıfatlar dolayısıyla bilinmiştir ancak bu, zâtın özünü bilmek demek değildir. Sıfatları yoluyla zâtı bilmek sıfatları bilmekten daha fazla bir mana ifade etmektedir.

16 Nâsirüddîn Ebû Saïd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl* (Beirut: Darû İhyâ-î’t-Türâsî’l-Arabî, ts.), 1/26.

17 Ebu’l-Müfeddâ İsmâüddin İsmail b. Muhammed b. Mustafa İsmail el-Konevî, *Hâşiyetü’l-Konevî alâ Tefsiri’l-İmâmî’l-Beyzâvî ve ma’ahû Hâşiyetü İbni’t-Temcîd*, thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer (Beirut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmîyye, 2001), 1/134.

Râzî ise Allah'ın sıfatlar kanalıyla adlandırılması görüşünü doğru bulmaz. Onun bu noktadaki temel itirazı, sıfatın doğrudan belirli bir zâta gönderimde bulunmayıp bir manaya delalet etmesi dolayısıyla adın kapsamına sıfatı taşıyan pek çok ferdin girmesidir.¹⁸ Söz gelimi "kendisine kulluk edilen" lafzın kök manası olarak kabul edildiğinde kendisine kulluk edilen başka şey ve kişilerin olması adlandırmayı problemlile hale getirecektir. Bu durumda, kelime-i tevhidin "Allah" lafzının içerisindeki sıfat manası dolayısıyla tevhidi ifade edemeyeceğini öne sürmektedir.¹⁹

Râzî'nin, lafzın sıfattan türediğini düşünenlere getirdiği diğer bir itiraz, her iki yaklaşımın da özel adın belirli bir zâtı adlandırdığı görüşünde hemfikir olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Râzî'ye göre her zâtn, sıfatlarını taşıyacak bir isme ihtiyacı vardır. Yani her sıfat bir mevsufu gerektirir. Ancak Allah lafzının da sıfat kökenli olduğu kabul edildiğinde bu bir kısır döngüye yol açacaktır. Zira "Allah" lafzının kökeninin sıfat olması durumunda diğer sıfatların kendisine hamledileceği adın ne olacağı sorusu gündeme gelecektir. Buradan hareketle Râzî, Allah lafzının mürtecel bir alem olduğunu iddia etmektedir.²⁰

Râzî ve onun gibi düşünenlerin eleştirilerini bertaraf etmek için S. Şerif Cürçânî bir orta yol olarak "sıfata benzeyen isim" kategorisinden bahseder. Ona göre Allah lafzının kendisinden türediği iddia edilen kök sıfat değil, sıfata benzeyen isimdir. Bu sebeple de mezkûr eleştiriler geçerli değildir. Sıfata benzeyen isimde belirli bir zât isimlendirilirken o zâta arız olan bir sıfat dikkate alınır. Bu kategori iki çeşittir. İlkinde mana isim verilenin haricindedir ancak isim verilirken o nitelik dikkate alınır. "Dolmuş" kelimesinin isimlendirilmesi buna örnek olarak getirilebilir. Dolmak manası bu taşıtan isimlendirilmesinde vesile olmuştur ancak lafzın mefhumundan değildir. O sebeple taşıt bomboş olduğunda da adı hâlâ dolmuş olmaya devam eder. Bu türde, betimin adlandırmada bir merdiven işlevi görüp, ad nesneyi tuttuktan sonra işlevsiz kaldığı açıktır. İkinci türde ise mana isim verilene dahildir. Burada isim verilirken esas verilmek istenen mana sıfata dair olduğu için, mesela ibadete tahsis edilen bir oda mescit diye adlandırılırken başka bir amaçla kullanılmaya başladığında (yani onda isimlendirmeye sebep olan secde fiili gerçekleşmediğinde) mescit diye adlandırılmaz. Bu türler her ne kadar sıfata benziyor ise de isimdir. İsim ve sıfata benzeyen arasındaki temel fark sıfata ben-

18 Râzî'nin getirdiği bu delil, Frege'nin özel ad ve kavram arasında yaptığı ayrımı çağrıştırmaktadır. Frege'ye göre, özel ad sadece bir tek varlığı isimlendirebilirken kavramın kapsamına çok sayıda fert dahil olabilir. bk. Gottlob Frege, *The Foundations of Arithmetic*, çev. J.L. Austin (Oxford: Blackwell, 1950), 51.

19 Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1981), 1/163.

20 Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 1/163.

zeyen ismin nitelenip bir şeyi niteleyememesidir. Yani “Kadir bir ilâh” denilebilirken “ilâh bir şey” denilememektedir.²¹ Cürcânî, sıfatta bulunan dezavantajlardan kurtulmak için bu şekilde bir çözüm bulmuş olmaktadır.

Buraya kadar konuyla ilgili görüşlerine kısaca yer verdiğimiz isimlerin Allah lafzına yaklaşımları her ne kadar değişse de hepsinin açıklamalarında iki kabul ortaktır:

1. Kendinde bir zât vardır ve “Allah” lafzı onu adlandırmaktadır.
2. Dilden varlık düzlemine kolay bir şekilde geçilebilir.

Bu önermelerin kabulü, tartışmayı mümkün kılmıştır. Modern döneme geldiğinde ise Kant ile bu iki kabul de savunulamaz olarak görülmeye başlanmıştır.

II. Kant Sonrası Adlandırma Kuramları

a. Betimsel Gönderim Kuramı

Kant sonrasında dilin ve anlam sorununun, felsefenin merkezine yerleşmesinde Frege'nin çalışmaları öncülük etmiştir.²² Esasında bir matematikçi olan Frege'nin temel uğraşı, aritmetiği mantığa indirgeyerek saf mantıkla güvence altına alınmış bir bilim anlayışı gerçekleştirmektir. Kant'ın metafiziği yanılmalardan arındırıp sağlam bir zemine oturtma hedefine benzer şekilde Frege de gündelik dilin çok anlamlılığın kaynaklanan yanılımları ve öznel tasarımlara dayanan tüm öğeleri mantıktan ayıklamak istiyordu.²³ Bu sebeple, görüsel olanın hiçbir şekilde sızamadığı sadece kavramsal olanın esas kabul edildiği bir zeminde mantık yapılması gerektiğini düşünmüştür.²⁴ Projesi kapsamında, sayı kavramına yönelik derinlikli incelemesinde özdeşlik problemiyle karşılaşan Frege, bu problemi, “anlam (Alm. *Sinn*)” ve “gönderim (Alm. *Bedeutung*)” ayrımıyla aşmaya çalışmıştır.²⁵

Bu ayrım, şeylerin kendini farklı sunma biçimleri olduğunu var sayar. Nesnelere yakalanıp adlandırılması da ancak bu sunuş şekilleri vasıtasıyla

21 Cürcânî, *Hâşiye*, 38. “Dolmuş” ve “mescid” örnekleri makale yazarına aittir.

22 Arda Denk, “Frege'nin Dil Felsefesi: Ana Çizgiler”, *Felsefe Tartışmaları* 5 (İstanbul: Panorama, 1989), 24.

23 Gözkân, “Frege ve Aritmetiğin Temelleri”, 21.

24 H. Bülent Gözkân, “Frege'nin Anlam Kuramının Kökenleri”, *Anlam Kavramı Üzerine Yeni Denemeler*, ed. Sibel Kibar vd. (İstanbul: Legal Yayıncılık, 2010), 182.

25 “a=a” ve “a=b” önermelerinin aynı bilgi içeriğine sahip olmalarından hareketle Frege, ilk olarak özdeşliğin nesnelere imleri arasında olduğu fikrine ulaşır. Ancak daha sonra bu fikrinden vaz geçerek özdeşlik ilişkisinin nesnenin kendisiyle arasında bir ilişki olduğu kanısına varır. Bu durumda özdeşlik ifadelerinin nasıl bilgi verebildiği açıklanması gereken bir soru olarak karşısına çıkar. Frege'nin meşhur anlam-gönderim ayrımı bu soruna cevap olarak üretilmiştir. Konu ile ilgili detaylı bilgi için bk. Joseph Salerno, *Frege'ye Dair*, çev. Ayhan Derekeo (Ankara: Birleşik Yayınları, 2011), 22-27; Gözkân, “Frege ve Aritmetiğin Temelleri”, 49-51; İlhan İnan, *Dil Felsefesi*, ed. Demet Taşdelen (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018), 40-41.

mümkün olmaktadır. Frege bu farklı sunuş biçimlerini "anlam (Alm. *Sinn*)" diye isimlendirmekte ve nesnelere gönderimin doğrudan olmayıp ancak anlamlar dolayısıyla mümkün olduğunu ifade etmektedir.²⁶ Anlam, zihnin gönderimde bulunduğu esnada şeyde yakaladığı betimleyici ile ifade edilebilen bir özelliktir. Gönderim²⁷ ise, ad yoluyla gönderilen nesnenin kendisidir.²⁸ Anlamlar kanalıyla gönderime ulaşılır. Bu durum, özel adlar söz konusu olduğunda özel adın nesnesini dolaysızca yakalıyormuş izlenimi vermektedir. Kendi başına var olan zât anlayışı ise Frege sistemi açısından kabul edilebilir değildir. Bu sebeple o, özel adın hiçbir şekilde doğrudan gönderimde bulunacağı bir gönderimi olmadığını altını çizmiştir.²⁹ Özel ada sahip nesne betimlemelerle oluşmuş anlam üzerinden gönderimde bulunabilir. Söz gelimi dil felsefesi okumalarında Wittgenstein isimli bir filozof olduğunu ve onun *Tractatus*'un yazarı olduğunu öğrenen bir felsefe öğrencisinin zihninde Wittgenstein adı için "*Tractatus*'un yazarı olma" anlamı oluşmakta ve ne zaman Wittgenstein adını kullansa bu anlam üzerinden ona gönderimde bulunmaktadır.

Frege'nin anlam-gönderim ayrımı Aristotelesci cevher fikrini destekleyebileceği gerekçesiyle Russell tarafından eleştirilir ve betimleyici teori daha da keskinleştirilerek sunulur. Russell'a göre özel adlar belirli betimleyicidir. Herhangi bir özel ad belirli betimleyiciye indirgenip sentaktik dizgede gösterilebilir.³⁰ Anlam ve gönderim ayrımı söz konusu olmadığı için Russell'a göre bir tümcenin anlaşılabilmesi ancak ondaki tüm terimlerin göndermelerinin bilinmesiyle mümkündür.³¹ Bu bilme tanışıklık yoluyla bilmedir ki sadece zihindeki kavramlar tanışıklık yoluyla bilinebilir. Bu durumda tümce içinde geçen özel adların dış dünyada bir nesneye gönderim yapmadığı açığa çıkacaktır. "Meryem zekidir." cümlesini ele alacak olursak Russell'ın epistemolojisine göre "Meryem" adının anlaşılabilmesi için "Meryem" ile doğrudan tanışık olmak gerekir ki kişinin kendisi haricindekiler için bu mümkün değildir. Bununla birlikte cümle anlaşılırdır. Russell'a göre bunun sebebi "Meryem" adının bir betimleme olması yahut betimlemenin kısaltması olmasıdır. Örnek cümlelerin öznesi olan "Meryem" adının, "tefsir bölümünden felsefe bölümüne geçen doktora öğrencisi" betimlemesinin kısaltması olduğunu kabul

26 İnan, *Dil Felsefesi*, 41.

27 Frege'nin "Bedeutung" kavramının nasıl Türkçeleştirileceği konusu tartışmalıdır. İlgili tartışma için bk. Elif Özel, "Türkiye Merkezli Bir Tartışma: 'Reference'ın Türkçesi", *Theosophia* 4 (2022), 47-59.

28 Gottlob Frege, "Anlam ve Yönetim Üstüne", çev. H. Şule Elkâtip, *Felsefe Tartışmaları* 5 (İstanbul: Panorama, 1989), 8.

29 Frege, "Anlam ve Yönetim Üstüne", 10.

30 Bertnard Russell, *Mysticism and Logic* (New Jersey: Barnes and Noble Books, 1951), 156.

31 Russell, *Mysticism and Logic*, 162.

edip çözümlendiğimizde tamamen tanışıklık yoluyla elde edilmiş kavramlara ulaşırız:

“Öyle bir x vardır ki x tefsir bölümünden felsefe bölümüne geçmiş doktora öğrencisidir ve her y için eğer ki y tefsirden felsefe bölümüne geçmiş doktora öğrencisi ise y ile x aynıdır ve y zekidir.” Bu çözümlenmede geçen terimlerden hiçbiri “Meryem” adına gönderimde bulunmayan “varlık, özdeşlik” gibi kavramlardır. Herkes bu kavramlarla tanışık olduğu için cümle herkes için anlaşılır olmaktadır.³²

Frege'nin ortaya koyduğu ve Russell tarafından daha da keskinleştirilen betimsel gönderim kuramı, gönderimin nasıl gerçekleştiğine dair felsefe tarihinde önemli bir açıklama olarak yerini alsada bazı noktalarda yetersiz bulunarak eleştirilmiştir.³³ Bu eleştirilerin temelinde özel adın kendisine indirgenmediği betimlerin olumsal özellikler olduğu gerçeği yer alır. Yukarıdaki örnek üzerinden düşünecek olursak Wittgenstein hayatının hiçbir aşamasında *Tractatus* isimli bir kitap yazmamış olabilirdi. Ancak biz yine de onu Wittgenstein diye isimlendirmeye devam ederdik. Wittgenstein adının onu tavsif eden farklı betimlere indirgenebileceği söylenebilir. Ancak bu durumda da betimsel kuramın başka bir çıkmazıyla karşılaşırız. Şeyleri betimleyen pek çok veçhe varken bunlardan hangisinin daha önemli olduğuna karar verip onun nesnenin anlamı olduğunu söylemek mümkün değildir. Nesneyi adlandırma kullanılan araç (İng. *referring device*) özel bir ad olduğunda, kritik tanımlamanın ne olduğuna karar vermek genellikle zordur veya imkansızdır.³⁴ Betimlerin olumsallığının teoriyi çıkmaza soktuğu diğer bir nokta özel adın indirgenmediği betimin delalet ettiği varlıkta sürekli bulunmaması durumudur. Betimin değişmesi adın anlamını değiştireceğinden her şartta ve herkes için o adla şeye gönderim mümkün olmayacaktır.³⁵ Bir nesne için doğru olduğunu düşünerek adlandırma yapabildiğimiz bir betimlemenin hiçbir nesne için doğru olmadığı durumlar da söz konusudur.³⁶ Ancak tecrübelerimiz tüm bu durumlarda da gönderimin başarılı bir şekilde gerçekleştiğini bize göstermektedir. Bu durumda, adlandırmanın olumsal olmayan, her şartta aynı kalabilen bir şeye gönderimde bulunmasının gerekliliği ortaya çıkmış olur. Kripke'nin gönderim teorisinin temel hareket noktası da budur.

32 İnan, *Dil Felsefesi*, 65.

33 Frege ve Russell özel adın betimsel içeriğe sahip olduğu noktasında hemfikirlerdir. Görüşleri, özel adın sahip olduğu betimlemelerin çözümlenmesi noktasındaysa farklılaşır. Burada ayrı ayrı Frege ve Russell teorilerinin çıkmazlardan değil adın betimler dolayımıyla gönderimde bulunduğu fikrine yöneltilen temel eleştirilerden bahsedeceğiz.

34 Alston, “Referring to God”, 114.

35 J. R. Searle, “Proper Names”, *The Philosophy of Language*, ed. A.P. Martinich (Oxford: Oxford University Press, 1996), 251.

36 Gellman, “Naming and Naming God”, 195-196.

b. Nedensel Gönderim Kuramı

Kripke, *Adlandırma ve Zorunluluk* kitabında Frege ve Russell'ın öncülüğündeki betimlemeci adlandırma kuramıyla hesaplaşarak adın doğrudan gönderim yaptığını savunmaktadır. Kripke, betimleyici kuramın betimlemeleri adlarla özdeş kılmasını, bu ilişkinin olumsuzluğu üzerinden eleştirmekte ve mümkün dünyalar semantiğini geliştirmektedir.³⁷ Mümkün dünyalar semantiğinden hareketle Kripke, betimleyici gönderim kuramının iddiasına mukabil, özel adların katı belirleyiciler (İng. *rigid designator*) olduklarını düşünür.³⁸ Bu, özel adın, betimsel bir içeriğe sahip olması beklenmeksizin her mümkün dünyada aynı nesneyi tutabilmesini ifade eder. Oysa betimlemeler, olumsuzdurlar ve mümkün dünyalarda değişebilmektedirler.

Kripke'nin semantiği açısından düşünüldüğünde "Wittgenstein" adı "*Tractatus*'un yazarı" betimlemesine indirgenemez. Nitekim Wittgenstein, *Tractatus*'u yazmamış olabilir veya yazdığı kitabı farklı bir şekilde isimlendirmiş olabilir. Bu durumda "*Tractatus*'un yazarı olmak", "Wittgenstein" adının bir parçası olamaz. Wittgenstein adını "*Tractatus*'un yazarı" betimlemesinin kısaltması olarak düşünmek "Wittgenstein, *Tractatus*'un yazarıdır." gibi bir cümleyi "*Tractatus*'un yazarı, *Tractatus*'un yazarıdır." şeklinde anlamayı gerektirir ki bu da totolojidir.³⁹ Netice itibarıyla Kripke, betimlemelerin tesadüfi özellikler olduğunu söylerken adların ise tüm mümkün dünyalarda aynı şeyi tutmaları dolayısıyla katı göstericiler olduğunu savunmaktadır.⁴⁰ Bu durumda adlar ile betimleyicilerin özdeşliği ortadan kalkmaktadır.

Kripke'nin klasik betimsel adlandırma kuramına yönelttiği, "semantik argüman" olarak da isimlendirilen diğer bir eleştirisi, bireyi eşsiz bir biçimde yakalayan betimler bilinmese de adlandırmanın problemsiz bir şekilde gerçekleştiği şeklindedir. Kripke'nin örneği üzerinden gidecek olursak, ilgili eğitimleri almamış olsa bile sokaktaki herhangi biri Feynman'a doğru bir şekilde gönderimde bulunabilir. Onun kafasındaki "bir fizikçi" anlamı, bu betimlemeye sahip diğer fizikçilerden Feynman'ı ayırt edip yakalama noktasında yeterli olmasa da gönderim başarılı bir şekilde gerçekleşir.⁴¹

Semantik argümanın diğer bir vechesi, adı kullanan kişinin, hatalı betimlemelere sahip olsa da gönderimde bulunabilmesidir. Kripke bunu kurgusal bir örnek üzerinden izah eder. Betimsel gönderim teorisi açısından "Gödel" adı "cebirin eksikliğini keşfeden adam" anlamına indirgenebilir. Kripke, bu

37 Saul Kripke, *Naming and Necessity* (UK: Blackwell Publishers, 1980), 61-62.

38 Kripke, *Naming and Necessity*, 49.

39 Kripke, *Naming and Necessity*, 30. Örnek yazara aittir. Kripke burada farklı bir örnek kullanmaktadır.

40 Kripke, *Naming and Necessity*, 40-41.

41 Kripke, *Naming and Necessity*, 81.

keşfin aslında “Schimdt” isimli bir adama ait olup Gödel’in ondan çalıp kendine isnat ettiği kurgusal bir durumu örnek verir. Böyle bir durumda Kripke’ye göre her ne kadar betim Schmidt’i tavsif ediyorsa da “Gödel” adı doğru bir şekilde Gödel’e gönderimde bulunmaya devam eder.⁴²

Betimlerin olumsuzluğu vurgusundan hareketle özel adın nesnesini doğru- dan yakaladığı görüşünü savunan Kripke’ye göre, adlandırma süreci ilk ad koyma (İng. *initial ‘baptism’*) ile başlar. Bir çeşit gösterim (İng. *ostension*) yoluyla adlandırma yapılabilir. Bu adlandırmadan sonra, o nesne için belirlenen ismi kullanan herkes, o şeyin özelliklerini bilsin yahut bilmesin, adı ilk koyan gibi ona aynı adla gönderimde bulunabilir. Bu şekilde o ad için, bir kullanım zinciri oluşur ve gönderimi mümkün kılan da bu zincir olmuş olur. Bu noktada önemli olan, zincirin kesintisiz olmasıdır. Ad zinciri, ilk adlandırana kadar kesintisiz olarak ulaşabilmeli ve gönderim zincirinin tüm halkalarının adı kendisinden duydukları kişiyle aynı gönderge için kullanma maksatları olmalıdır.⁴³

Kripke’nin gönderim kuramında esas olan gösterim yollu adlandırma olsa da çok nadir durumlarda betimlemeler de adlandırmaya medar olabilir. Buna göre, gösteremesek de başka şekillerde saptayabildiğimiz nesnelere sanki işaret ediyormuşçasına adlandırabiliriz. Bununla birlikte, bu durumlarda betimleme ile özel adın aynı anlama geldiği söylenemez.⁴⁴ Kripke’nin betimlemeyi göndergeleri sabitlemek için kullanıp adın anlamı olarak kullanmadığına dikkat etmek gerekir. Bu durumda betimin, şeyi adlandırma noktasında bir merdiven işlevi gördüğünü söyleyebiliriz. Bu sayede herhangi bir karşı olgusal durumda betim değiştirse de ad, aynı nesneyi tutmaya devam eder.⁴⁵

Kripke’nin adlara dair kuramı, dönemin hâkim betimleyici semantik anlayışına yönelik etkileyici ve ciddi bir eleştiridir. Kripke’ye bu eleştirileri yapabilme imkânı sunan modal mantığın tamlığı ile ilgili bir teorem ispatlayıp önermelerin olanaklılığı ve zorunluluğu gibi operatörleri mantıksal bir dizgenin konusu haline getirebilmesidir.⁴⁶ Bu sayede karşıt olumsal önermelerin doğruluk değerleri modal mantık içerisinde gösterilebilmiş ve adın betimlemeler dolayımından kurtarılabilceği iddia edilmiştir. Bununla birlikte nedensel gönderim teorisinin, özel adın gönderimi söz konusu olduğunda, betimlemelerden tamamen kaçınmadığı ve bu sebeple de ona bir alternatif olmayacağı iddia edilmiştir.⁴⁷ Searle’e göre, özel adlar söz konusu olduğunda

42 Kripke, *Naming and Necessity*, 83-84.

43 Kripke, *Naming and Necessity*, 96-97.

44 İnan, *Dil Felsefesi*, 88.

45 Kripke, *Naming and Necessity*, 57-58.

46 Ümit Taştan, *Kripke Semantiğinin Kantçı Metafizik Bakımından Sonuçları* (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 88.

47 Searle, J.R., “Proper Names and Intentionality”, *The Philosophy of Language*, ed. A.P. Martinich (Oxford: Oxford University Press, 1996), 311.

onlara gönderim, anlamsal bir içerikten bağımsız olamaz. Çünkü, dilsel gönderim, zihinsel gönderime bağlıdır.⁴⁸ Searle, Kripke'nin gönderimi mümkün kılan olarak ortaya koyduğu gönderim zinciri için de bunun geçerli olduğunu düşünür. İlk adlandırma ya sözel formda bir betimleme içerir yahut algının betimlemesini verir. Söz gelimi yeni doğan kızımı "Meryem" diye adlandırdığımda esasında "işte bu kucağımda tuttuğum kız çocuğu" betimlemesini zımnen kullanmış olurum. Burada algısal durumda içsel bir nedensellik söz konusudur. Dolayısıyla adın nesne ile ilişkisine dışsal bir nedensellik açıklaması çok da anlamlı olmamaktadır. Betimsel içerik sadece ilk adlandırmada değil zincirdeki her gönderimde de gerçekleşir. Çünkü, adı her kullanan "x adı, aldığım kişi tarafından gönderimde bulunulan şeydir" betimlemesiyle bu ada gönderimde bulunur.⁴⁹

Bu ve benzeri⁵⁰ eleştirilere rağmen, özel adların doğrudan gönderimi kuramının çağdaş analitik düşüncenin en kritik kaynaklarından olduğunu ifade etmek gerekir.⁵¹ Bununla birlikte bu hamlenin klasik metafizik anlayışı zemininde gerçekleştirilen adlandırma faaliyetinin imkân ve sınırlılıklarıyla ne derece örtüştüğü sorulması gereken önemli bir sorudur.

III. Modern Gönderim Kuramları "Allah"ı Adlandırabilir mi?

"Allah" lafzı ile ilgili İslam düşüncesindeki görüşler incelendiğinde lafzın, zâtın özel ismi olduğunun herkes tarafından kabul edildiği görülmektedir. Adlaşma sürecinde ise iki yaklaşım ön plana çıkmaktadır: Lafzın zâtı doğrudan adlandırması (Râzî'nin görüşü) ve sıfatlar dolayımıyla adlandırma (Beyzâvî'nin görüşü).

"Allah" adının vaz'ının sıfatlar dolayımıyla olduğunu ifade eden Beyzâvî'nin yaklaşımı ilk etapta Frege ve Russell'ın betimleyici gönderim kuramını andırırsa da ikisi arasında çok temel bir farklılık söz konusudur. Beyzâvî'nin temel hareket noktası, sıfatlar olmaksızın mücerret zâtın idrâk edilemeyeceği ve bu sebeple adlandırılmayacağıdır. Dolayısıyla lafzatullahın aslının sıfat olması gerekmektedir. Bu, zihnin yakaladığı bir sıfat üzerinden zâtı adlandırdığı anlamına gelmektedir. Betimleme ile ismin özdeşliği ise söz konusu değildir. Modern betimleyici kuramın, adı betimlemeye indirgeyen tutumunun aksine klasik dönemdeki İslam alimlerinin "Allah" ismini sıfatların toplamı olarak anlamadıkları ve indirgeyici bir yaklaşım içinde olmadıkları görülmektedir.

48 Searle, "Proper Names and Intentionality", 306.

49 Searle, "Proper Names and Intentionality", 308.

50 Farklı eleştiriler için bk. Gareth Evans, "The Causal Theory of Names", *The Philosophy of Language*, ed. A.P. Martinich (Oxford: Oxford University Press, 1996), 275-277; Michael McKinsey, "Understanding proper names", *Linguistics and Philosophy* 33/4 (2010), 327.

51 Hans-Johann Glock, *Analitik Felsefe Nedir?*, çev. Osman Baran Kaplan (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2021), 92.

Lafzın sıfat asıllı kelimelerden türediğini ifade eden klasik görüşte cevher fikri hâlâ korunmakta ancak insanın bilme kapasitesinin sınırlılığı sebebiyle sıfat dolayımına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu açıdan, özel adın adlandırdığı, belirli nitelikleriyle yakalanan zâttır. Bu açıklamalara rengini veren adlandırılanı tenzih anlayışıdır. Özel adın betimlemelere indirgendiği yaklaşımın zemininde ise inşa edilen nesne ve bağıntısal anlam anlayışı yer almaktadır.⁵² Dolayısıyla betimleyici teori ile “Allah”ı adlandırmak iki yaklaşımın metafiziksel zeminlerinin farklılığı sebebiyle mümkün durmamaktadır. Peki, mantıkçı filozof Kripke’nin, betimleyici teoriye yönelttiği eleştiriler zemininde şekillenen adlandırma kuramı “Allah” a başarılı bir gönderim imkânı sunabilir mi? Onun bir çeşit özcülüğü çağrıştıran mümkün dünyalar semantiği, cevhere dayalı semantik anlayışın meşruiyetine imkân sağlama noktasında incelenmeye değerdir.

Miller, Alston ve Gellman gibi bazı din felsefecileri nedensel gönderim kuramının tanrıya gönderimi açıklamak için en uygun zemin olduğu kanaatinde. Nedensel gönderim kuramıyla tanrıya gönderimin başarılı bir şekilde gerçekleşebileceği iddiası bazı sorulara cevap verebilmeyi gerektirir. Bu iddianın karşılaşılabileceği ilk zorluk, doğrudan gönderim kuramının adlandırılanı algılama şartının gerçekleşmesi noktasındadır. Hatırlanacağı üzere, Kripke, adın nesneyi tutmasının bir ilk adlandırma ile yapıldığından bahsediyordu. “Bu” diye işaret edilen şeye ad, hiçbir sıfat dolayımı olmaksızın direkt yapıyordu. Burada, konumuz bağlamında önem kazanan nokta, ilk adlandırıcının nesneyi idrak şeklidir. Kripke ilk adlandırmada, adlandırılanın nesneyi “genellikle bir anlamda tanıdığı”ndan bahseder. Bu ifade, adlandırmada algılanmış olmanın merkeziliğini vurgularken “bir anlamda” ifadesi müphem kalmaktadır.⁵³ Bu algının bizzat duyu algısı olması gerekli midir? Russell, Michael Devitt, Colin McGinn gibi isimler duyuşsal algılama veya gösterimin, başarılı bir adlandırma faaliyeti için hayati bir öneme sahip olduğunu düşünmektedir.⁵⁴ Onların bu yaklaşımıyla baktığımızda, duyuşsal algıda belirmemiş olması sebebiyle Allah’ı adlandırmak mümkün olamayacaktır.⁵⁵ Buna mukabil, Gellman, nedensel gönderim teorisinden hareketle adlandırmada algının

52 Frege’nin betimsel gönderim teorisi ile Allah’ı adlandıramamamızın sebeplerinden biri de aslında herhangi bir adın kendinde haliyle bir anlama sahip olamaması yani bilişimsellik ilkesi yer alır. Bilişimsellik ilkesiyle ilgili olarak bk. Denkel, “Frege’nin Dil Felsefesi: Ana Çizgiler”, 25.

53 Gelman, “Naming and Naming God”, 199.

54 Gelman, “Naming and Naming God”, 201.

55 Benzer bir itiraz “Allah” lafzının adlaştırılması bağlamında klasik dönemde de dile getirilmiştir. Lafzatullahın betimler yoluyla adlaştığını söyleyenlerin getirdikleri delillerden biri de mürtecel alemde işaret etmenin gerekliliğine dayanır. Adın, zâtı bir betim aracı olmaksızın direkt yakalaması için o şeye işaret etmek gereklidir. Halbuki Allah’a işaret etmek mümkün değildir. Buradan hareketle lafzın aslının sıfat olduğu iddia edilmiştir. Oysa Râzî’nin dikkat çektiği üzere buradaki işaretin hissî olması zarurî değildir, akli de olabilir. Detaylar için bk.

ve gösterimin zaruri olmadığını ifade eder.⁵⁶ Belirtildiği üzere nedensel gönderim zincirinde, adı kullananlar nesneye dair zihinlerinde herhangi bir tasavvur olmasa da ilk adlandırıcıya kadar giden zincir sayesinde nesneye gönderimde bulunabiliyorlardı. Gellman aynı şeyin ilk adlandırma için de mümkün olabileceğini düşünmektedir. Ona göre nesne algılanmış ya da gösterilmiş olsun ya da olmasın, nesneye götüren bir yol gönderime ulaşacaktır. Katı göstericinin güvence altına alındığı gönderim yolu nedensel, metafizik veya herhangi başka bir şekilde olabilir;⁵⁷ geçmişe doğru olabildiği gibi geleceğe doğru da olabilir. Aslında, yoldaki zincirin halkaları arasında gerçek bir bağlantı olması gerekmez. Ad verenden nesneye ulaşmanın bir yolu olması adlandırma için yeterlidir. Nesne, yolun sonunda olduğu, yol nesneye götürdüğü ve ad verici bu yolun farkında olduğu sürece katı gösterici elde edilebilir.⁵⁸

Alston da Gellman'a benzer şekilde tanrının adlandırılması söz konusu olduğunda duyumsal bir algı şartının gerekli olmadığını savunur. Ona göre, kişi yaşadığı tanrı tecrübesi sayesinde tanrı terimiyle tanrıya doğrudan gönderimde bulunabilir.⁵⁹ Alston'un "mistik algı" olarak isimlendirdiği tanrı tecrübesiyle kastettiği "tanrının görüldüğü ya da kendisini kişiye falanca olarak sunduğu deneyimler" dir.⁶⁰ Alston'ın böylece doğrudan gönderim kuramında gösterimi, tanrının duyusal olmayan algısı⁶¹ olarak anlayarak algının kapsamını genişlettiğini söyleyebiliriz. Algının kapsamının genişletilmesi, nedensel gönderimi kullanılarak tanrıya gönderimde bulunabilmenin yolunu açıyor gibi dursa da bu hamleyle birlikte yeni bir problem gündeme gelir. Tanrı tecrübesini başka algılardan ayırt edecek herhangi dışsal, sınanabilir bir kıstas söz konusu değildir. Bu durumda algılananın tanrı olup olmadığı da dolayısıyla belirlenemez.⁶² Algılananın tanrı olup olmadığının belirlenebilmesi için algı öncesi zihinde tanrı ile ilgili betimlerin bulunuyor olması gerekir. Bu da adlandırmanın yine betimsel dolayım kanalıyla yapılması demektir.⁶³

Tanrı tecrübesi yoluyla adlandırma meselesi söz konusu olduğunda peygamberlerin vahiy tecrübesinin Allah'ı adlandırma noktasındaki işlevi soru-

Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 1/163; Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Râzî, *Levâmi 'u'l-beyyinât*, thk. Asım İbrahim el-Kayyâlî (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l ilmiyye, 2020), 110-111.

56 Gellman, "Naming and Naming God", 213.

57 Gellman, "Naming and Naming God", 215-216.

58 Gellman, "Naming and Naming God", 202-205.

59 Alston, "Referring to God", 119.

60 William P. Alston, *Perceiving God: Epistemology of Religious Experience* (London: Cornell University Press, 1991), 34-35.

61 Yavuz, "Din Dilinde Gönderim Problemi", 130.

62 Harris, "The Causal Theory of Reference and Religious Language", 83-84.

63 Reçber, "Tanrı Teriminin Anlam ve Referansı", 60.

labilir. Vahiy tecrübesini yaşayan peygamberlerin -Kripkeci yöntemle- “Allah” ı doğrudan adlandırabilmesi mümkün müdür? Şayet bu soruya cevabımız evetse, Hz. Peygamber’den bugüne gelen gönderim zinciri ile lafzatullahın katı bir belirleyici olarak kullanımı meşru olacaktır. Bunun mümkün olduğunu varsaydığımızda konumuz bağlamında yeni bir soru gündeme gelmektedir. Kripke’nin nedensel gönderim teorisi ile “Allah” lafzının katı belirleyici olarak alınması bir mümin nezdinde ne anlam ifade eder? Yahut şöyle soralım: Modern paradigma içinde, Hz. Peygamber’in vahiy tecrübesi üzerinden adlandırma meşruiyetini kazanan “Allah”, müminlerin iman ettiği zât ile aynı statüde midir? Bu soruya olumlu yanıt vermek zor görünüyor. Kripke ve yorumcuları bize sadece, “Allah” lafzının katı belirleyici olma imkanını sunuyor. Ancak, adla tutulmanın, bir müminin iman ettiği Allah olması bir kenara, O’nun var olduğunu bile garanti etmiyor. Dolayısıyla klasik delaletiyle Allah’a gönderimde başarılı olamıyor.

William Alston, tanrı adının katı belirleyici olmasına, Hristiyanlık içinde dinî cemaati tehdit eden teolojik farklılıkların esasında aynı gönderenin farklı anlamlarla tutulması olarak okumaya imkân sağlayabileceği düşüncesiyle olumlu yaklaşır.⁶⁴ Şayet tanrı adının göndergesinin özel deneyim ile belirlendiği kabul edilirse Alston’ın bu yaklaşımı çok da tutarlı olmayacaktır. Zira her tecrübe birbirinden farklı olacağı için dinî ve mezhebi farklılıkların izalesi mümkün olmayacaktır.⁶⁵ Alston’ın bu görüşü farklı bir açıdan da eleştirilebilir. Kanaatimizce, nedensel gönderim teorisinin bu özelliği, dinlerin hak din olma iddialarını zayıflatıp aralarındaki farklılıkların önemsizmiş gibi sunulmasına sebebiyet verebilir. Dolayısıyla nedensel gönderim teorisinin de “Allah”ı adlandırıp O’nun hakkında konuşmaya imkân sağlama noktasında akim kaldığı söylenebilir.

Sonuç

Bu makalede Allah lafzı, din dilindeki gönderim problemi bağlamında incelenmiştir. Literatürde tanrıya gönderimde bulunabilmenin imkânı olarak sunulan modern gönderim kuramlarının Allah’ı adlandırma noktasında imkân sağlayamayacağı görülmüştür. Bunun temel sebebinin modern dönemde değişen varlık anlayışı olduğu sonucuna varılmıştır. İslam düşünürlerinin Allah lafzına yönelik açıklamaları, cevher metafiziği zemininde yükselen, Parmenides’ten itibaren süregiden dil-hakikat birliği anlayışının rengini taşımaktadır. Buna mukabil, Frege, Russell ve Kripke gibi modern düşünürler, kendi başına bulunan cevher anlayışını fikriyattan eleyen ve dilden varlık düzlemine doğrudan bir geçişin olamayacağını iddia eden Kant’ın etkisi altındadırlar.

64 Alston, “Referring to God”, 126-127.

65 Harris, “The Causal Theory of Reference and Religious Language”, 85.

Betimsel gönderim kuramı dilin aksiyomları üzerinden inşa edilebilen bir varlık anlayışı ortaya koymaktadır. Bu durumda adın adlandırdığı şey, değişmez cevherler olmayıp bağıntılar içinde anlam bulan, betimlemelere indirgelebilen bir şeydir. Makalede bu yaklaşımın kuşatıcı olmadığı ve adlandırma noktasında pek çok problemle karşı karşıya kaldığı ifade edilmiştir. Bu problemlere ilaveten ontolojik yaklaşımı, betimsel gönderim kuramıyla “Allah”ı adlandırmanın mümkün olmadığını göstermektedir.

Betimsel kuramın eksikliklerine dikkat çekerek adlandırma noktasında yeni bir teklif öne süren nedensel gönderim kuramı ve onun zemininde yer alan mümkün dünyalar semantiğinin bir çeşit özcülüğü savunduğu söylenebilir. Klasik metafizikteki, varlık anlayışına yakınsayan bu yaklaşımın “Allah”ı adlandırma noktasında imkân sağlayabileceği düşünülebilir. Ancak Kripke’nin özcülüğünün klasik özcülük ile aynı olmadığına dikkat çekmek gerekir.⁶⁶ Klasik metafizikte aşkın bir özcülük söz konusuysa Kripke’nin özcülüğü, adların doğrudan gönderim yapması fikri üzerine kuruludur. Yani Kripke’nin özcülüğü, inşa edilmiş bir özcülüktür ve tam da bu anlamıyla Kantçıdır.⁶⁷ Gerek bu zeminsel farklılık gerekse çalışmanın üçüncü bölümünde ifade ettiğimiz zorluklar sebebiyle doğrudan gönderim kuramının da klasik dönemdeki delaletiyle “Allah” a gönderim noktasında başarısız olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada modern adlandırma kuramlarından sadece ikisine yer verilmiş ve bu isimlerin görüşleri incelenerek bir neticeye varılmıştır. Ancak modern dönemdeki adlandırma kuramlarının bunlarla sınırlı olmadığına, dolayısıyla varılan neticenin mutlak bir netice olmadığına dikkat edilmelidir. Bununla birlikte, temel iddiamız olan cevher metafiziğinin elenmesinin bu adlandırma problemine sebep olduğu görüşünün Kant sonrası fikir üreten diğer düşünürlerin görüşleri için de geçerli olacağı kanaatindeyiz.

Makalenin, modern dönemde Allah’a gönderimin mümkün olmadığı şeklinde bir sonucu olmadığını belirtmemiz gerekir. Modern paradigma içinde “Allah”ı adlandırabilmek, başta modern dil felsefesi ve onun arka planında yer alan metafiziksel kabulleri yeniden ele almayı ve insanı aşkın bir özcülük anlayışının imkanını araştırmayı gerektirmektedir. Bu araştırmanın ihmal edilmesi, mevcut düşünsel problemlerin çözümü noktasında bir kısır döngüye sebep olup düşünceyi aporalarla karşı karşıya bırakmaktadır. Çalışmamızın, literatürdeki eksiklikleri giderip alanın ilgililerine konuya daha geniş bir perspektiften bakabilme imkânı sunarak bu aporalarla yüzleşme noktasında atılmış bir adım olduğunu söyleyebiliriz.

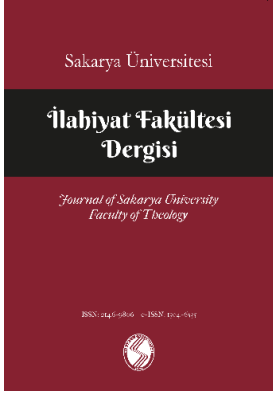
66 Kripke’nin “Aristotelesçi özcülüğü” benimsediği de iddia edilmiştir. Bu iddialardan biri için bk. Horold Noonan, *Kripke ve Adlandırma ve Zorunluluk İçin Bir Kılavuz*, çev. Berk Celayir (İstanbul: Babil Kitap, 2024), 12.

67 Taştan, “Kripke Semantiğinin Kantçı Metafizik Bakımından Sonuçları”, 123-125.

Kaynakça

- Alston, William P. "Referring to God". *International Journal for Philosophy of Religion* 24/3 (1988), 113-128.
- Alston, William P. *Perceiving God: Epistemology of Religious Experience*. London: Cornell University Press, 1991.
- Ayer, Alfred Jules. *Dil, Doğruluk ve Mantık*. çev. Vehbi Hacıkadıroğlu. İstanbul: Metis Yayınları, 1984.
- Beyzâvî, Nâsîrüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. Beyrut: Darû İhyâ-i't-Türâsî'l-Arabî, ts.
- Burling, Hugh. "The Reference of 'God' Revisited". *Faith and Philosophy: Journal of the Society of Christian Philosophers* 36/3 (2019), 343-371. doi: 10.5840/faithphil201987127
- Carnap, Rudolf. "The Elimination of Metaphysics Through Logical Analysis of Language". *Logical Positivism*. ed. Alfred Jules Ayer. New York: The Free Press, 1959.
- Cürcânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Hâşiye 'ale'l-Keşşâf*. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1977.
- Cürcânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta'rifat*. thk. Muhammed Siddik el-Minşâvî. Kahire: Dâru'l-Fazîle, ts.
- Çitil, Ahmet Ayhan. *Kant Okumaları Birinci Kritik*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021.
- Denkel, Arda. "Frege'nin Dil Felsefesi: Ana Çizgiler". *Felsefe Tartışmaları* 5. 24-46. İstanbul: Panorama, 1989.
- Durrant, Michael. "The Meaning of 'God' - I", *Royal Institute of Philosophy Supplement* 31 (1992), 71-84.
- Durrant, Michael. *The Logical Status of 'God' and The Function of Theological Sentences*. Edinburgh: Great Britain, 1973.
- Evans, Gareth. "The Causal Theory of Names". *The Philosophy of Language*. ed. A.P. Martinich. 271-283. Oxford: Oxford University Press, 3. Basım, 1996.
- Ferreira-Costa, Claudio. *How Do Proper Names Really Work? A Metadescriptive Version of the Cluster Theory*. Boston: De Gruyter, 2023.
- Frege, Gottlob. "Anlam ve Yönetim Üstüne". çev. H. Şule Elkâtip. *Felsefe Tartışmaları* 5. 7-23. İstanbul: Panorama, 1989.
- Frege, Gottlob. *The Foundations of Arithmetic*. çev. J.L. Austin. Oxford: Blackwell, 1950.
- Frege, Gottlob. *Aritmetiğin Temelleri: Sayı Kavramı Üzerine Mantıksal-Matematiksel Bir İnceleme*. çev. H. Bülent Gözkân. 13-73. İstanbul: YKY, 2. Basım, 2012 (Frege ve Aritmetiğin Temelleri).
- Gellman, Jerome I. "Naming and Naming God". *Religious Studies* 29/2 (1993), 193-216. 10.1017/s0034412500022204
- Glock, Hans-Johann. *Analitik Felsefe Nedir?*. çev. Osman Baran Kaplan. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2021.
- Gözkân, H. Bülent. "Frege'nin Anlam Kuramının Kökenleri". *Anlam Kavramı Üzerine Yeni Denemeler*. ed. Sibel Kibar vd. 173-186. İstanbul: Legal Yayıncılık, 2010.
- Harris, James F. "The Causal Theory of Reference and Religious Language". *International Journal for Philosophy of Religion* 29/2 (1991), 75-86.
- Helm, Paul. *Eternal God: A Study of God without Time*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Helm, Paul (ed.). *Referring to God Jewish and Christian Philosophical and Theological Perspectives*. New York: Routledge, 2000.

- Konevî, Ebü'l-Müfeddâ İsmâüddin İsmail b. Muhammed b. Mustafa İsmail. *Hâşiyetü'l-Konevî alâ Tefsiri'l-İmâmî'l-Beyzâvî ve ma'ahû Hâşiyetü İbni't-Temcîd*. thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- Kutluer, İlhan. "Cevher". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/450-455. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Kripke, Saul. *Saul Kripke, Naming and Necessity*. UK: Blackwell Publishers, 1980.
- İnan, İlhan. *Dil Felsefesi*. ed. Demet Taşdelen. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018.
- McKinsey, Michael. "Understanding proper names". *Linguistics and Philosophy* 33/4 (2010), 325-354.
- Miller, Richard B. "The Reference of 'God'". *Faith and Philosophy* 3/1 (1986), 3-15. 10.5840/faithphil1986313.
- Miller, Michael T. *The Name of God in Jewish Thought: A Philosophical Analysis of Mystical Traditions from Apocalyptic to Kabbalah*. New York: Routledge, 2016.
- Noonan, Horold. *Kripke ve Adlandırma ve Zorunluluk İçin Bir Kılavuz*. çev. Berk Celayir. İstanbul: Babil Kitap, 2024.
- Özel, Elif. "Türkiye Merkezli Bir Tartışma: 'Reference'ın Türkçesi". *Theosophia* 4 (2022), 47-59. 10.5281/zenodo.6778966.
- Platon. *Kratylos*. çev. Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları, 2015.
- Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtîhu'l-ğayb*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1981.
- Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *el-Maḥşûl fî 'ilmi'l-usûl*. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Levâmi 'u'l-beyyinât*. thk. Asım İbrahim el-Kayyâlî. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2020.
- Reçber, M. Sait. "'Tanrı' Teriminin Anlam ve Referansı". *Felsefe Dünyası*, 32/2 (2000), 49-66.
- Russell, Bertnard. *Mysticism and Logic*. New Jersey: Barnes and Noble Books, 1951.
- Ryan, Eugene E. "Aristotle on Proper Names". *Apeiron* 15/1 (1981), 38-47. <https://doi.org/10.1515/APEIRON.1981.15.1.38>
- Sandıkçı, Sümeyra Hatice. *İsmâil el-Konevî'nin Beyzâvî Hâşiyesi ve Hâşiy'e'nin Özgünlük Değeri: Lafzatullah Tefsiri Örneğinde Bir İnceleme*. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Salerno, Joseph. *Frege'ye Dair*. çev. Ayhan Derekeo. Ankara: Birleşik Yayınları, 2011.
- Searle, J.R. "Proper Names". *The Philosophy of Language*. ed. A.P. Martinich. 249-255. Oxford: Oxford University Press, 3. Basım, 1996.
- Searle, J.R. "Proper Names and Intentionality". *The Philosophy of Language*. ed. A.P. Martinich. 306-323. Oxford: Oxford University Press, 3. Basım, 1996.
- Taştan, Ümit. *Kripke Semantiğinin Kantçı Metafizik Bakımından Sonuçları*. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Tehânevi, Muhammed b. A'la b. Ali el-Farukî el-Hanefî. *Keşşâfu istilâhâtî'l-fünûn*. thk. Refik el-Acem. Lübnan: Mektebetü Lübnân, 1996.
- Yavuz, Merve. *Özel Adlar Teorileri Işığında Allah Adına Dair Bir İnceleme*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Yavuz, Merve. "Din Dilinde Gönderim Problemi". *Amasya İlahiyat Dergisi* 19 (Aralık 2022), 119-149.

Dil Felsefesi Açısından "Allah"ı Adlandırmak

**Sümeyra Hatice
Sandıkçı**

İstanbul Medeniyet
Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi
İslam Felsefesi Ana Bilim
Dalı

hatice.sandikci@medeni-
yet.edu.tr

[https://orcid.org/0000-0002-
5972-149X](https://orcid.org/0000-0002-5972-149X)

Araştırma Notu Bilgi Formu

Yazar(lar)ın Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar

Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan, kâr amacı gütmeyen veya özel sektörlerden hibe alınmamıştır.

Etik Onay ve Katılımcı Rızası

"Dil Felsefesi Açısından "Allah"ı Adlandırmak" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel etik ve alıntı kurallarına uyulmuş olup toplanan veriler üzerinde hiçbir tahrifat yapılmamıştır. Herhangi bir etik ihlalle karşılaşılması durumunda *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'* nin yükümlülüğü olmayıp tüm sorumluluk yazara aittir.